

ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย
An Analytical Study of The Faith's Development of The Buddhists in Thai Society

ลิขิต บุญละคร
Likit Boonlakon

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.
Email: Likit8198b@gmail.com.

Received March 30, 2020; Revised April 18, 2020; Accepted May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย และ 3) เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย โดยเป็นการศึกษาในเชิงเอกสาร แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ในเชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนไทย เป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นสังคมที่มีแต่ความสามัคคีเอื้อเฟื้อต่อกัน และศรัทธานั้นก่อให้เกิดเป็นจารีตประเพณี และการสร้างงานด้านศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าต่อสังคมไทย ได้แก่ 1) สถาปัตยกรรม ในรูปของวัด เจดีย์ และปูชนียสถาน 2) ประติมากรรม ในรูปของการปั้น การหล่อ การแกะสลักพระพุทธรูป 3) จิตรกรรม ในรูปของภาพฝาผนังอุโบสถ และ 4) วรรณกรรม ในรูปของงานประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

คำสำคัญ: พัฒนาการ; ศรัทธา; ชาวพุทธ; สังคมไทย

Abstract

This article aimed three objectives: 1) to study the meaning, importance and types of faith in Buddhism. 2) to study the development of the Buddhist faith in Thai society and 3) to analyze the development of the Buddhist faith in Thai society through a documentary study and then analyze it. The descriptive synthesis of the research revealed that Buddhism has influenced the way of life of Thai people. It is a tool to calm the mind to coexist peacefully. It is a society that has unity, generosity, and faith that has led to traditions and creations of Buddhist artworks that are valuable to Thai society, namely 1) architecture in the form of temples, Chedi and Sanctuaries 2) Sculptures in Figures of sculpture, casting, and carving of Buddha images. 3) Painting in the form of pictures on the walls of the chapel and 4) Literature in the form of prose and poetry.

Keywords: Development; faith; Buddhists; Thai society

บทนำ

ศรัทธา หมายถึง ความคิด ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นสาเหตุให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาตามความเชื่อนั้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540) พระพุทธศาสนาถือว่า ศรัทธาเป็นธรรมะเบื้องต้นที่สำคัญยิ่ง เป็นแนวทางหรือเป็นอุปกรณ์ชักนำให้เดินหน้าต่อไป เมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็นการเริ่มต้นที่ดี เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในทางศาสนา เป็นแนวทางในการละเว้นจากความชั่วทำแต่ความดี โดยเริ่มตั้งแต่ระดับโลกียะไปสู่ระดับโลกุตระอันเนื่องมาจากศรัทธาเป็นเหตุ การประพฤติปฏิบัติตามเป็นตัวอย่าง หรือศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นผลนั่นเอง (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2557) ความศรัทธาถือว่าเป็นมรรคนำไปสู่การบรรลุความสุขความเจริญและพระนิพพานได้โดยเฉพาะตถาคตโพธิสัตว์ ฉะนั้น หลักธรรมหลายหมวดจึงปรากฏว่ามีศรัทธานำหน้า เช่น สัมปรายกัถถปโยชน 4 สัมปทา 4 พละ 5 เวสาร์ชชกรณธรรม 5 อริยทรัพย์ 7 เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งในพระพุทธศาสนาแบ่งศรัทธาออกเป็น 4 อย่าง คือ 1) กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม 2) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม 3) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน 4) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2539)

ศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลที่ผ่านการกลั่นกรองแล้วจากปัญญา จึงเรียกว่า “สัทธานุญสนสัมปยุต” ศรัทธาที่ประกอบด้วยความรู้ การถือเอาสิ่งที่ตนเองรู้ ตนเห็น โดยปราศจากการใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ถึงเหตุและผลเป็นความเชื่อที่ขาดปัญญาพิจารณาถึงเหตุผลความเชื่อเช่นนี้เรียกว่า “สัทธานุญสนวิปยุต” อนึ่ง ถ้าเชื่อตามเขาว่าเรียกว่า “อโหสิขัศรัทธา” (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2553) การเชื่อโดยปราศจากสติปัญญาที่ดี เชื่อตามคนอื่นว่าก็ดี ไม่จัดเป็น ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเมื่อเริ่มต้นด้วยศรัทธา จะต้องมีปัญหาเป็นธรรมพวงท้ายหรือธรรมะที่ช่วยพยุงหลักศรัทธาไว้เสมอ เพื่อป้องกันความเชื่อแบบมกายนั่นเอง เช่น ธรรมอันเป็นกำลังที่ทำให้มนุษย์เกิดความคิด อันเป็นเครื่องเกื้อหนุน แก่การนำไปสู่การบรรลุวิมุตติ เราจะเห็นได้ว่าบุคคลจะทำอะไรประสบความสำเร็จได้นั้นต้องมีศรัทธาก่อน เมื่อศรัทธาเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมมีกำลังกาย กำลังใจ กำลังความคิด ทำให้มนุษย์มีความเพียรพยายามกระทำกิจทั้งหลายทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยความบากบั่น มุ่งมั่น เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นหลักธรรมที่ทำให้เกิดกำลังอย่างมหาศาล ในทางพระพุทธศาสนาเรียกกำลังดังกล่าวว่า “พลธรรม” มี 5 ประการ คือ 1) ศรัทธา คือ การเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ 2) วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบธรรม 3) สติ คือ ความระลึกได้ จำได้หมายรู้ 4) สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น มั่นคง เด็ดเดี่ยว แน่วแน่ 5) ปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะความเป็นจริง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือในการบำเพ็ญเพียรทางจิตคือการเจริญสติปัฏฐานเพื่อขจัดกิเลส ยังต้องอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องพยุงใจ ซึ่งอยู่ในหมวดปัญานียะหรือองค์ของผู้บำเพ็ญเพียร 5

ศรัทธาอันเกิดจากความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาได้ส่งผลสะท้อนต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งทางด้านจารีตประเพณีและด้านศิลปกรรม มีปรากฏในงานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่ศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานนั้นมีความผูกพันอยู่กับคติความเชื่อ ดังปรากฏหลักฐานให้เห็นเช่นโบราณสถานทางพระพุทธศาสนา นั้นเกิดมาเพราะว่าพระมหากษัตริย์ได้ทำหน้าที่เป็นองค์ศาสนูปถัมภก เป็นผู้นำและทำการส่งเสริมศิลปินให้สร้างสรรค์งานศิลปะ หรือเกิดงานพุทธศิลป์ขึ้นด้วยแรงศรัทธาของผู้ที่สร้างสรรค์ผลงาน งานด้านพุทธศิลป์ มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัดมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านานไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งศิลปะแขนงต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือ สร้างขึ้นในปริณิสนของวัดเนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฏิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิ และอีกประการหนึ่ง เพราะศิลปินหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการ

เนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชา เป็นต้น (สมพร อยู่โพธิ์, 2541) ศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาซึ่งถ่ายทอดให้ทราบถึงความรู้สึนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันละเอียด มี 4 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ 1) สถาปัตยกรรม ที่ปรากฏในรูปของวัดวาอาราม และปูชนียสถาน 2) ประติมากรรม ที่ปรากฏในรูปของการปั้น การหล่อ การแกะสลักพระพุทธรูป 3) จิตรกรรม ที่ปรากฏในรูปของการเขียนภาพ เช่น ภาพฝาผนัง พระอุโบสถ ฯลฯ และ 4) วรรณกรรม ที่ปรากฏในรูปของงานประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

จากการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย มีข้อสังเกตได้ว่า แม้สังคมปัจจุบันมีวิธีการหลากหลายที่จะนำคนเข้าถึงคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้ แต่จะเห็นได้ว่า คนส่วนมากมักจะตัดสินใจด้วยความเชื่อด้วยตาเนื้อเป็นสำคัญ นั่นจึงเป็นประเด็นให้ผู้ศึกษาต้องการศึกษาหลักศรัทธาตามความหมายในเชิงวิชาการ รวมถึงพัฒนาการแห่งศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในสังคมไทย เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยทั้งเชิงบวกและเชิงลบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย
3. เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการในการดำเนินการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร ตำราทางวิชาการ รวมถึงเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย โดยเอกสารที่สืบค้น ได้แก่ พระไตรปิฎก และอรรถกถา รวมถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ
2. ประมวลและรวบรวมข้อมูลทั้งจากส่วนการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยต่างๆ
3. นำข้อมูลมา วิเคราะห์ ประยุกต์ใช้หลักกรรม เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่เหมาะสม
4. สรุปผลการวิจัย นำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

คนไทยมีศรัทธาเคารพนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีโดยปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งทางด้านศิลปกรรมและวรรณกรรมคำสอน สื่อให้เห็นถึงความเชื่อ ความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธไทยว่ามีมาเป็นระยะเวลายาวนาน จนเกิดการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางสังคมดั้งเดิมกับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธศาสนานั้น ได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธที่สำคัญ 2 ประการ คือ การเชื่อในพระรัตนตรัย และการเชื่อกฎแห่งกรรม การที่บุคคลผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาได้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต โดยที่จิตใจของตนให้บริสุทธิ์พ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง กระทำให้แจ้ง ให้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ อันเป็นเหตุนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้ในที่สุด ส่วนการเชื่อกฎแห่งกรรม มีผลต่อคุณภาพชีวิตคือการพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรมด้วยอาศัยสติเป็นกำลังสนับสนุนในการครองตน และการปฏิบัติต่อผู้อื่น ตลอดถึงทำให้เกิดความเข้าใจถูกต้องในหลักของกรรมและการให้ผลของกรรมที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ อันจะก่อให้เกิดบุญ ซึ่งความเชื่อทั้ง 2 ประการดังกล่าว ส่งผลให้คนไทยมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่ความเอื้ออารี และรู้จักให้อภัย ดังนั้น ในการศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยนี้ สรุปได้ดังนี้

ความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา

คำว่า ศรัทธา เมื่อว่าโดยรูปศัพท์จริง ๆ แล้ว ก็เป็นศัพท์ทางฝั่งของภาษาสันสกฤตว่า “ศฺรฺทฺธา” ส่วนที่มาจากรากศัพท์ภาษาบาลี เขียนรูปศัพท์ว่า “สทฺธา” ซึ่งมีความหมายว่า “ความเชื่อ” คำว่า “สทฺธา” เป็นศัพท์สมาสระหว่างคำว่า “สทฺ” กับ “ธา” ศัพท์ “สทฺ” มาจากธาตุ “สท” แปลว่า ยินดี ชอบใจ เพลิดเพลิน ส่วน “ธา” ธาตุ แปลว่า ทรง ตั้ง รับ วาง แปลว่า ทรงไว้อย่างชอบใจ ตั้งไว้อย่างชอบใจ รับไว้อย่างยินดี (หลวงเทพดรณานุศิษฐ์, 2518) และสามารถแยกศัพท์เพื่อวิเคราะห์ได้ดังนี้ สทฺทฺหติ เอตยาติ สทฺธา = บุคคลย่อมเชื่อมั่น ด้วยธรรมชาตินั้น เพราะเหตุที่ธรรมชาตินี้จึงชื่อว่า สทฺธา (มูลนิธิมหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, 2535). สมมา จิตฺตํ นิเชติ เอตยาติ สทฺธา = บุคคลย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบด้วยธรรมชาตินั้น เพราะว่าเหตุที่นั้น ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่า สทฺธา. สยํ สทฺทฺหติ สทฺธา = ที่ชื่อว่าศรัทธาเพราะเป็นธรรมชาติที่ตั้งมั่น (มูลนิธิภูมิบาล, 2525)

ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคม ฉะนั้น วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่จึงอยู่ในกรอบแห่งศาสนา พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างมาก เป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจมนุษย์ ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่มีแต่ความสามัคคีเอื้อเฟื้อต่อกัน ความเชื่อในพุทธศาสนานั่นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล และพิจารณาด้วยปัญญา หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา ศรัทธานั้นต้องเกิดขึ้นมาเองและประกอบด้วยปัญญาของผู้ศรัทธาที่รู้เห็นเองตามความเป็นจริงและใช้ปัญญาเป็นเครื่องช่วยกลั่นกรอง เมื่อมนุษย์มีศรัทธาจะไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธาแต่จะต้องมีกระบวนการพัฒนาให้เกิดปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอย่างอิสระ มีเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ในคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงหลักศรัทธาไว้อย่างเดียวคือ ตถาคตโณิสฺสทฺธา แต่ในสมัยต่อมาพระอรหันตสาวกได้รวบรวมจัดให้เป็นหมวดหมู่เข้าด้วยกันเป็น 4 ประเภท คือ กัมมสทฺธา วิปากสทฺธา กัมมัสสกตาสทฺธา และตถาคตโณิสฺสทฺธา (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2553) ศรัทธาทั้ง 4 ประเภทนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริง ความดีและในการทำความดีไม่ลุ่มหลงไปตามลักษณะภายนอก จึงจัดเข้าในศรัทธาญาณ สัมปยุต ส่วนศรัทธาที่มีลักษณะตรงกันข้าม คือศรัทธาที่เกิดจากอวิชาปราศจากปัญญา เป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิปยุต ซึ่งเป็นศรัทธาที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ และในการสร้างศรัทธานั้น สิ่งจำเป็นที่จะต้องมียกปัจจัย 2 ประการ ได้แก่ ปรโตโฆสะ อันเป็นความเชื่อในความมีเหตุผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จึงมีการรับฟังการศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้น มองเห็นเหตุผลด้วยตนเอง และอาศัยโยนิโสมนสิการมาเป็นตัวช่วยให้ความเชื่อนั้นเป็นไปในทางที่ถูกต้อง หรือเป็นไปเพื่อปัญญา จึงกล่าวได้ว่าการสร้างศรัทธาที่ถูกต้องก็คือการสร้างปัญญานั้นเอง ซึ่งก็ต้องอาศัยแรงจูงใจจากหลักการ 4 ประการที่เรียกว่า ปมาณิกา คือ รูปลักษณะน่าเลื่อมใส การครองตนสมณะสมณสาธูป เสียงกัมมชวณพัง และเนื้ออรรถแห่งธรรมนำมาซึ่งความเลื่อมใส

พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

คนไทยมีศรัทธาเคารพนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีโดยปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งทางด้านศิลปกรรมและวรรณกรรมคำสอน สืบให้เห็นถึงความเชื่อ ความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธไทยว่ามีมาเป็นระยะเวลายาวนาน จนเกิดการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางสังคมดั้งเดิมกับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธศาสนานั้น ได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธที่สำคัญ 2 ประการ คือ การเชื่อในพระรัตนตรัย และการเชื่อกฎแห่งกรรม การที่บุคคลผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาได้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต โดยที่ท่าจิตของตนให้บริสุทธิ์พ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง กระทำให้แจ้ง ให้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์อันเป็นเหตุนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้ในที่สุด

ส่วนการเชื่อกฎแห่งกรรม มีผลต่อคุณภาพชีวิตคือการพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรมด้วยอาศัยสติเป็นกำลังสนับสนุนในการครองตน และการปฏิบัติต่อผู้อื่น ตลอดถึงทำให้เกิดความเข้าใจถูกต้องในหลักของกรรมและการให้ผลของกรรมที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ อันจะก่อให้เกิดบุญ ซึ่งความเชื่อทั้ง 2 ประการดังกล่าว ส่งผลให้คนไทยมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่ความเอื้ออารี และรู้จักให้อภัย ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น ดินแดนแถบนี้ได้มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับผีและเทวดาอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของทุกวัฒนธรรม ทุกเผ่าพันธุ์ ในยุคโบราณที่จะมีความเชื่อเรื่องผีและเทวดา และมีการพัฒนาการตามลำดับมาตั้งแต่ยุคอาณาจักรสุโขทัย ที่พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองอยู่มาเป็นระยะเวลายาวนานก็ด้วยความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยการนำของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมที่อุปถัมภ์และช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา โดยลักษณะ 4 ประการ คือ 1) ความเป็นปราชญ์ รู้ธรรม 2) ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม 3) ความเป็นผู้นำในการสร้างงานพุทธศิลป์ และ 4) ความเป็นผู้นำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนข้างเคียง

กระบวนการเกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานั้น ตั้งแต่เริ่มจนถึงจุดหมายปลายทาง ต้องมีศรัทธารวมอยู่ด้วยเสมอ พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งมูลเหตุให้เกิดศรัทธาไว้ 4 จำพวก คือ 1) รูปูปปมาณา เลื่อมใสศรัทธาเพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณเลื่อมใสในรูป 2) ลูขูปปมาณา เลื่อมใสศรัทธาเพราะเห็นความประเสริฐเรียบร้อยเคร่งครัดในธรรมวินัย บุคคลผู้ถือความเคร่งครัดเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเคร่งครัด 3) โฆสูปปมาณา เลื่อมใสศรัทธาเพราะได้ฟังเสียงอันไพเราะ และ 4) อัมมูปปมาณา เลื่อมใสศรัทธาเพราะได้สดับฟังธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดง (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2553) ดังที่ปัญจวัคคีย์เมื่อครั้งเกิดศรัทธาในธรรมของพระพุทธเจ้าจึงปรารถนาที่จะเข้าหา นั่งใกล้ เฝ้าหลั่งฟังธรรม จดจำธรรม พิจารณาเนื้อความ พง์พินิจธรรม มีความยินดีพอใจ มีความขยันอดทน ไตรตรองและอุทิศกายและใจ เพราะเชื่อในปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำให้เหล่าปัญจวัคคีย์ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ด้วยธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับเหล่าปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเฝ้าโสดาสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วย ปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ทำให้ปัญจวัคคีย์จึงเกิดศรัทธาและตั้งใจฟังเพื่อความรู้อย่างแล้ว เป็นผลทำให้ท่านพระโกณฑัญญะหนึ่งในปัญจวัคคีย์ได้เกิดปัญญาเห็นธรรมเป็นคนแรกในขณะที่มีพระผู้มีพระภาคตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตรอยู่ และต่อมาท่านพระวชิระ ท่านพระภัททิยะ ท่านพระมหานามะ ท่านอัสสชิ ก็ได้ปัญญาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน

จุดกำเนิดของพุทธศิลป์ มีลักษณะมาจากมหาปุริสลักษณะ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏเป็นงานทางด้านศิลปกรรมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ถิ่นอินเดีย และเข้าสู่ประเทศไทยโดยสรุปมี 3 ลักษณะ คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ได้แก่ 1) สถาปัตยกรรม เป็นสิ่งก่อสร้างที่สื่อถึงสถานที่ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร พระปราสาท ศาลาการเปรียญ หอไตร กุฏิ เป็นต้น พุทธสถานหรือสถาปัตยกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนาในประเทศไทย ในแต่ละยุคสมัยมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งแล้วแต่ความนิยมในลักษณะศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ของช่าง 2) ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะในการปั้น หล่อ หรือ แกะสลัก เช่น รูปปั้นพระพุทธรูป เป็นต้น ประติมากรรมไทยส่วนใหญ่ มีจุดประสงค์ในการสร้างขึ้น ด้วยศรัทธาอันแน่นแฟ้นในพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรูปในสมัยต่าง ๆ 3) จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะในการวาดภาพ ระบายสี งานจิตรกรรม เป็นการเขียนภาพพระพุทธรูปลงบนฝาผนังพระอุโบสถ พระวิหาร เป็นต้น งานจิตรกรรมส่วนใหญ่เป็นภาพเล่าเรื่องทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ ชาดก ซึ่งสามารถแสดงเรื่องราวได้มากกว่างานประติมากรรม จากความมุ่งหมายในการสร้างภาพจิตรกรรมไทย ได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรมซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อมอีกด้วย การศึกษาจิตรกรรมในด้านนี้ย่อมเป็นผลพลอยได้ที่ทำ

ให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอื่น ๆ การศึกษาดังกล่าว ย่อมมีผลต่องานวิชาการของประเทศชาติในการพิสูจน์หาความจริง ที่จะนำมาซึ่งความภาคภูมิใจในฐานะที่เป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่มาก่อน

วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

ความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งจารีตประเพณีของชาวไทยตั้งแต่ยุคอาณาจักรสุโขทัยเป็นต้นมา ซึ่งปรากฏทั้งในรูปของกฎหมาย กฎกติกาที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงกิจกรรมที่นำเอาศาสนสถานมาเป็นการเชื่อมโยงระหว่างพระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนก่อให้เกิดเป็นประเพณีต่าง ๆ ที่เรียกว่า ประเพณี 12 เดือน เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา หรือแม้แต่ประเพณีประยุต์ต่าง ๆ เช่น งานสงกรานต์ งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานเกี่ยวกับพิธีศพ เป็นต้น เป็นประเพณีที่รัฐเป็นผู้กำหนดให้มีด้วยสาเหตุหลัก 2 ประการ คือ ต้องการให้คนมีที่พึ่งทางใจ หาทาทางให้คนทำความดี เพื่อเป็นที่พึ่งของตนเองได้ และประการที่สอง คือการสร้างอำนาจบารมีโดยอาศัยหลักธรรมทางศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนกลัวบาป และรู้จักวางตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะ ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของจารีตประเพณีที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติ โดยการสร้างเงื่อนไขว่านั่นเป็นกฎกติกาของสังคม เมื่อทุกคนมีความสมัครสมานสามัคคีพร้อมเพรียงกันทำแล้ว ย่อมก่อให้เกิดสังคมสันติสุข เป็นจารีตประเพณีที่ดีงาม เป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจที่ดีงาม ทำให้สังคมเกิดความสงบสุข แต่เมื่อมองในแง่ลบ ก็คงมองว่านั่นคือการปกครองด้วยอำนาจธรรมรัฐ โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการกำหนดบทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคมนั่นเอง

พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ด้วยอาศัยความศรัทธาพุทธบริษัทชาวไทย โดยเห็นปรากฏจากงานศิลปกรรมของช่างฝีมือต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ได้แก่ 1) ด้านสถาปัตยกรรม คืองานที่สรรสร้างเป็นถาวรวัตถุอันสวยงาม เช่น พระปรางค์เป็นสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า 2) ด้านประติมากรรม เป็นการสร้างด้วยความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2544) โดยประติมากรรมที่โดดเด่นที่สุดก็คือพระพุทธรูป 3) ด้านจิตรกรรม งานจิตรกรรมเป็นภาพเขียนในทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏอยู่ตามโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ แม้แต่ในคูหา องค์ปรางค์ รวมทั้งอาคารต่าง ๆ นอกจากจะมีไว้เพื่อประดับตกแต่งในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงามแล้ว ยังเป็นการสื่อธรรมและเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาผ่านงานจิตรศิลป์ และ 4) วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยมากจะมุ่งสอนใจของบุคคลให้รู้ดีรู้ชั่ว กล่อมเกล้าจิตใจให้ประณีตงดงามขึ้น เว้นจากสิ่งที่ช่วยให้ประพฤตินิสัยที่ดีงาม จึงได้เรียกกันว่าวรรณกรรมคำเทศน์ ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำเทศน์ที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับศาสนธรรม ส่วนวรรณกรรมคำสอนจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำแนะนำสั่งสอนที่บุคคลทั่วไปปฏิบัติและใช้สั่งสอนเยาวชนในกลุ่มของตนเพื่อเป็นแนวทางในชีวิตประจำวัน

สรุป

ความเชื่อในพุทธศาสนาเน้นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล และพิจารณาด้วยปัญญา หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา ส่วนศรัทธาที่เกิดจากอวิชชาปราศจากปัญญา เป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิปยุต เมื่อมนุษย์มีศรัทธาจะไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธาแต่จะต้องมีกระบวนการพัฒนาให้เกิดปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอย่างอิสระ มีเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

คนไทยมีศรัทธาเคารพนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีโดยปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งทางด้านศิลปกรรมและวรรณกรรมคำสอน โดยพระพุทธศาสนานั้นได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธที่สำคัญ 2 ประการ คือ ความเชื่อในพระรัตนตรัย และความเชื่อกฎแห่งกรรม โดยมีความเชื่อว่า การที่บุคคลผู้มีศรัทธาประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต สามารถยกจิตของตนให้บริสุทธิ์พ้นจากกิเลสได้ในที่สุด ส่วนการเชื่อกฎแห่งกรรม มีผลต่อคุณภาพชีวิตคือการพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรมด้วยอาศัยสติเป็นกำลังสนับสนุนในการครองตนให้มีความสุขได้

นอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนไทย เป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นสังคมที่มีแต่ความสามัคคีเอื้อเฟื้อต่อกัน และศรัทธานั้นก่อให้เกิดเป็นจารีตประเพณี และการสร้างสรรค์งานด้านศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าต่อสังคมไทย ได้แก่ 1) สถาปัตยกรรม ในรูปของวัด เจดีย์ และปูชนียสถาน (2) ประติมากรรม ในรูปของการปั้น การหล่อ การแกะสลักพระพุทธรูป (3) จิตรกรรม ในรูปของภาพฝาผนังอุโบสถ และ (4) วรรณกรรม ในรูปของงานประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย” มีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1. ควรมีการขยายความหมายของศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่แท้จริงให้ปรากฏต่อสังคมทั้งด้านเอกสาร คัมภีร์และการนำไปใช้อย่างถูกต้อง
2. ควรมีการทำความเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างศรัทธาตามหลักคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับเชื่อตามความหมายของพุทธศาสนิกชนไทย โดยมีการร่วมมือการแก้ไขปัญหาย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์สุขของสังคม

ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “ศรัทธากับความเชื่อในพระพุทธศาสนากับสังคมไทย กรณีศึกษากลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่”
2. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “ศึกษาความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน”

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครปฐม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพฯ: ผลิติมม์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2540). *มนุษย์กับสังคม ฉบับปรับปรุง*. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- มูลนิธิภูมิพล. (2525). *สหุทธินิมิตมาลาปกรณ์ สุตตมาลา (ฉบับภูมิพล)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพล.

- มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2535). *อภิธานบุปทีปิกาและอภิธานบุปทีปิกาสุจิ*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2539). *สารานุกรมพระพุทธรูปศาสนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมพร อยู่โพธิ์. (2541). *พระพุทธรูปปางต่างๆ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. 2541
- หลวงเทพดรุณานุศิษฐ์. (2518). *ชาตูปทีปิกา*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.